

Монографія є першим у сучасному українському літературознавстві дослідженням епістолярної спадщини українського руху опору на матеріалі листів В. Марченка, Є. Сверстюка, І. Світличного, В. Стуса, В. Чорновола як певного типу тексту. Виявлено історико-літературну, художньо-естетичну та культурно-етичну специфіку цього епістолярію, визначено його роль у культурному житті 60-х рр. ХХ ст. Феномен українського літературного шістдесятництва розглянуто з погляду термінологічного осмислення поняття в історії української літератури II пол. ХХ ст., епістолярну есеїстику шістдесятників визначено як явище альтернативного літературознавства. Досліджено екзистенційний вимір епістолярної спадщини шістдесятників. Здійснено присутні кроки в осмисленні стильових доміант таборового листування шістдесятників, серед яких на перший план вийшли прийоми іронії, езопової мови та підтексту.

Науковий керівник:

Коцюбинська Михайлина Хомівна, кандидат філологічних наук, Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, старший науковий співробітник відділу рукописних фондів та текстології

Науковий редактор:

Соловей (Гончарик) Елеонора Степанівна, доктор філологічних наук, професор

10.01.01. – українська література

Рекомендовано до друку Вченою радою

Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, протокол № 6 від 26 червня 2018 р.

Рецензент:

доктор філологічних наук, професор кафедри державного управління, документознавства, інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування

О. А. Галич

Рецензент:

доктор філологічних наук, професор кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка

О. А. Рарицький

Рецензент:

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

Т. М. Шевченко

ISBN 978-617-7173-79-2

(ТОВ «Смолооскип»)

ISBN 978-617-7321-21-6

(МБФ «Смолооскип»)

© Наталія Загоруйко, 2018

© «Смолооскип», 2018

Леся Демська-Будзуляк

ЛИСТИ З БЕЗСМЕРТЯ

У сучасній історичній науці побутує думка, що історія ніколи не може дійти до нас у «чистому вигляді», натомість історики завжди мають справу з текстами, мовою, мовними інтерпретаціями. Відтак, маючи справу з тією чи іншою історією, ми завжди змушені реконструювати ці тексти за допомогою риторичних фігур та метафор, закладених у них¹. Таку думку на початку 70-х років минулого сторіччя виголосив відомий американський професор-медієвіст Гайден Вайт. Немає «єдиної», «правильної» історії. Є лише розповіді про неї. Насправді, твердить вчений, історій стільки, скільки про неї є розповідей або ж свідчень. Розповідь однієї-єдиної людини-свідка може підважити цілі томи, написані академічними колективами. Індивідуальний досвід пережитого історичного часу, зафіксований у приватних документах, стає ціннішим і більш вірогідним, ніж колективна інтерпретація історії.

У своїй теоретичній концепції Гайден Вайт зосереджується саме на проблемі історичного письма як певної індивідуальної оповіді. Що більше, його сучасник, польський історик Єжи Топольський, у праці «Світ без історії» (Варшава, 1972) говорить про два можливі способи осмислення реальності – історичний та антиісторичний. Перший спосіб безпосередньо пов'язаний з людиною

¹ Literatura Polska. Przewodnik encyklopedyczny. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1984. – Т. 1.

та культурою, антропологічний у певному сенсі; другий – з ідеологіями та утопіями, з вилученням людини з хронології².

Отже, немає єдиної історії, немає єдиної точки зору на історичні події, немає єдиного досвіду. Історій буде рівно стільки, скільки буде про неї розповідей. Питання мало б звучати наступним чином – як узагалі можливо пізнати те, що могло бути. Як на мене, єдиним надійним острівцем у сучасному хаосі історичних інтерпретацій може виступати документ, свідчення людини про свій час і про себе у цьому часі. Хоч би як могли інтерпретувати ті чи інші тексти, незмінним залишається той факт, що певна людина у певний час саме так бачила свій світ, саме так його відчувала, так його осмислювала і таким був її досвід.

Для будь-якого історика (в тім числі історика літератури, науки, мистецтва та ін.) приватний документ має особливу цінність. Можливо, це навіть єдине джерело історичних знань, що може претендувати на правдивість. Особливо, якщо ці документи належали непересічній людині, здатній аналізувати та осмислювати світ, в якому їй доводилося жити. Приватний документ – це магічне дзеркало, яке не лише відбиває ідеї, настрої, смаки, сподівання та мрії певної епохи, а й в особливий спосіб здатне увічнювати в собі світло і тінь кожної епохи. Більше того, без знайомства з цими приватними документами інколи просто неможливо реконструювати культурний та історичний ландшафт часу. Щоразу, відкриваючи той чи інший документ, ми часто змушені наново корегувати увесь пласт знань щодо певного історичного періоду. А для історії України ХХ століття – це взагалі болюча тема. З огляду на тоталітарні практики були знищені й приховані від загального доступу сотні, якщо не

² *Topolski J. Świat bez historii. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1998. – 243 s.*

тисячі, приватних архівів, документів, листів, щоденників, мемуарів, самвидаву, без яких будь-яка розповідь про нашу історію залишатиметься тільки спробою чергової інтерпретації.

Найважче заперечити логіку приватного свідчення. Особливо, якщо це свідчення людей, які обрали своїм життєвим кредо «принцип прямостояння» – не підлаштовуватися під систему, а свідчити правду про неї. Щоденники, листи, спогади, записки з-за ґрат, писані від руки і друковані на друкарській машинці, на початку заслання і за день до смерті... Всі ці документи лягають важким тягарем на громадське сумління. Свідчення цих людей з минулого, приречених на смерть чи мученицьке життя у камерах-одиначках і табірних бараках не за свої злочини, а за злочини системи, не можуть залишатися тільки архівом. Рух шістдесятників є унікальним і водночас типовим явищем для української історії. З одного боку, вперше в історії України виникає потужний рух за політичні права людини та нації. А з другого – шістдесятники були спадкоємцями попередніх поколінь, які ставили перед собою широкі політичні та культурницькі завдання, зокрема це покоління сорокових у Галичині з рухом УПА, двадцятих у Центральній Україні з політичними програмами Миколи Хвильового та культурницькими Миколи Зерова, покоління зламу століть, ідеологами якого були Іван Франко і Леся Українка та ін. Приватні документи шістдесятників, особливо листи, виразно показують, що вони були свідомі як своєї спадкоємності, так і власної місії. На важливості дослідження епохи шістдесятників саме крізь призму документа наголошував й учасник цього легендарного руху Роман Коргодський: «Коли ми говоримо про шістдесятників, – пише дисидент, – крім природного суб'єктивізму оцінок (від легенд, мітів, відвертих автокомпліментів – до жорстокої критики, елементарної заздрости, мистецько-інтелектуальної провокації), було б незле, аби молоді дослідни-

ки зійшли з захмарних висот теорій на ґрунт конкретних задокументованих драм і трагедій»³.

Нині одним з надзвичайно модних напрямків гуманітарних студій є історія щоденності. Що у минулому любили їсти, пити, як розважалися та якими видами спорту захоплювалися та ін. Цілі томи, присвячені щоденному життю європейських містян та селян, лягають на полиці книгарень та бібліотек. Надзвичайно цікаві та захопливі дослідження. Можна читати цілими ночами... За єдиної умови – якщо це не історія України другої половини ХХ ст. На жаль, історію, про яку мова, тяжко читати, – це історія наївної романтики, списків заборонених книжок, історія доносів, обшуків, арештів, заслання, дітей, примусово відданих до сиротинців при живих, «інакомислячих» батьках, це про політгодини в школах та ідеологічну обробку молоді... Звичайно, цілком можна не звертати уваги на таку історію і писати її з точки зору парадів, піонерських таборів, будівництва БАМ та перемог у соцзмаганнях... Усе залежить від точки зору, і все це є нашою недавньою історією. Різниця лише в тому, що одна історія формувала з нас українців, а інша – «гомо советікус». У вільному суспільстві кожен має право вибирати, яка ідентичність йому ближча. Біда лише в тім, що заради можливості цього сьогоденішнього вільного вибору для всіх кращі з наших попередників були приречені на тюрми і заслання. Повернення, або ж озвучення, історії шістдесятництва – це ще одна спроба пізнати самих себе в круговерті непростой історії ХХ століття. І тому уважне прочитання епістолярної спадщини провідних учасників цього руху є одним із центральних завдань. Адже переосмислення їхнього досвіду – це водночас осмислення досвіду тоталітаризму, що є вкрай необхідним щепленням для сучасного українського

³ Корогодський Роман. Брама світла. Шістдесятники. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2009. – С. 34.

суспільства, аби знову не скотитися в той простір, де розбудовуються тоталітарний та авторитарний режими.

Водночас епістолярій шістдесятників дає можливість пізнання і тієї щоденної історії, яка обертається не лише довкола політики. Дуже показовими в цьому плані є листи Василя Стуса до сина та листування Михайлини Коцюбинської з близькими друзями. На сторінках цих листів виразно представлено ті культурні національні та загальносвітові пласти, що надихали і формували тодішню небайдужу молодь: читання Сартра і Камю, захоплення українським бароко та двадцятими роками, переклади з Рільке і Кіплінга, футбол, подорожі Україною й безліч інших деталей, що укладаються в строкатий, але напрочуд цілісний мозаїчний образ шістдесятника... У своїх листах до рідних, друзів, однодумців вони назавжди залишилися юними й створили міф непокірної молодості та відчайдушності.

Так, у певному розумінні історії немає. Є лише розповіді про неї. Розповіді, що формують нашу історичну пам'ять, хоч би якими «незручними», «некомфортними» і травматичними вони були. І говорити повинні всі, і їхній досвід має бути почутий усіма.

Книжка, яку сьогодні автор пропонує читачеві – це, властиво, і є озвучення «іншої» недавньої історії України – історії другої половини ХХ ст., дуже романтичної й водночас трагічної, це перетворення мовчазного архіву в промовисту історичну пам'ять.